

*Al was de Grave Willem droeve
hi moest sien om sine behoeve;
up hem was comen nu flant...*

(MELIS STOKKE, RIJMKRONIEK)

WILLEM III

(1304-1337)

JOHANNES DE BEKE BEGINT zijn beschrijving van de regering van Willem III in de middelnederlandse *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* aldus: *Willam wart na sijns vaders doot die XVIII. grave van Hollant ende wart tehent also groot vermaert onder alle den princen der lande, dat hi overal gheheiten was meester der ridderscap / ende een vorste der princen.*

De nieuwe graaf was een kleine negentien jaar tevoren in Valenciennes geboren en was opgevoed als een echte Henegouwer in de sociaal-culturele omgeving van de Franstalige ridderschap. Hoewel Henegouwen officieel deel uitmaakte van het Duitse Rijk, waren de Avesnes echte Fransen. Het was een bevestiging van de acceptatie van de Avesnes in kringen van de hoogste Franse adel dat Willem zich een bruid van stand wist te verwerven in de persoon van Jeanne van Valois, dochter van Charles van Valois, de broer van de toenmalige Franse koning. Het huwelijk werd op 23 mei 1305 in Longpont voltrokken. Jeanne's broer Filips zou later, vanaf 1328, als koning Filips VI Frankrijk leiden in de ontwikkelingen die zouden uitmonden in de Honderdjarige Oorlog.

Willem was in Henegouwen de eerste graaf met die naam en wordt dus in de Henegouwse literatuur als Willem I geteld. Hij voelde zich als een vis in het water in de hoofse ridderscultuur van de Franse adel. Spoedig na zijn aantreden als graaf van Holland en Zeeland liet hij de noordelingen kennismaken met zijn levensstijl, door in Haarlem een grandioos feest te organiseren: *enen hoghen, costelicken hof*. Daaraan namen volgens Beke tien graven, honderd baanrotsen (edelen met een bijzondere status als legeraanvoerder) en duizend ridders deel. Ook al riekt dit naar overdrijving, toch verzoenden de glans van Willems hofhouding en de glorie van zijn optreden in de strijd de Hollanders snel met de realiteit van een 'vreemde' graaf.

Vanuit zijn Henegouwse residentie voerde Willem allereerst een politiek die erop gericht was de buitenlandse aanspraken op Hollands en Zeeuws grondgebied, of op gezag daarover, ongedaan te maken. Een belangrijk element daarin was zijn toenadering tot Brabant en zijn streven zich niet tot marionet van de Franse koning te laten maken. Al in 1308 werd Willem de spil van een autonome beweging in de Nederlanden, die we als een soort Lotharingse bond kunnen aanduiden. De verbonden vorsten zagen hun streven beloofd om één van hen tot Duits koning laten verkiezen: graaf Hendrik van Luxemburg werd in dat jaar de zevende koning/keizer van die naam in het Duitse Rijk. Dat hij tevens Willems grootvader was, kan geen toeval worden genoemd.

Willem kon terecht hopen hieruit politieke munt te slaan, maar kwam bedrogen uit. In plaats van Willem te belenen met Zeeland bewester Schelde, dat nog steeds het omstreken bezit was waarop zowel de graaf van Holland als die van Vlaanderen aanspraak maakten, beleende Hendrik de Vlaamse graaf Robrecht van Béthune hiermee. Hendrik overleed al in 1313, maar de Zeeuwse kwestie zou pas tien jaar later worden opgelost. Intussen vormde de opvolging op de Duitse koningstroon de sleutel tot een verdere machtsexpansie van Willem III. Als een prachtig voorbeeld van politiek opportunisme koos Willem de kant van Lodewijk de Beier, uit het geslacht Wittelsbach. De

JAN II

WILLEM III

* ± 1286 – † 1337

Holland: 1304)

SYBILLA † 1302

MARGARETHA × LODEWIJK DE BEIER

JAN † 1316

PHILIPPA × EDWARD III

JOHANNA × WILLEM VAN GULIK

WILLEM IV

AGNES

ISABELLA

LODEWIJK † 1328

JOHANNA
VAN VALOIS

* ± 1294 – † 1342

keuze van Lodewijk tot koning van het Roomse Rijk in 1314 was en bleef omstreden. Zij bracht de nieuwe koning in conflict met diegenen onder de Duitse rijksvorsten die de tegenkandidaat Friedrich der Schöne van Oostenrijk steunden, maar vooral met de paus (die sinds enkele jaren in Avignon zetelde) en met de toenmalige Franse koning. Graaf Willem toonde zijn waarde als bondgenoot, door in 1317 aan één van Lodewijks felste tegenstanders, de aartsbischop van Keulen, een vrede af te dwingen. Hij deed dit als *advocatus provincialis Terrae Inferioris*. Deze titel verschafte Willem een bijzonder gezag in de gebieden ten westen van de Rijn. Beke overdreef waarschijnlijk door in zijn kroniek te beweren dat de Henegouwer zelfs was verheven tot de status van 'rijks-vicaris', dat wil zeggen een soort van onderkoning. Toch noemt ook de dichter van de teksten bij de Haarlemse gravenportretten hem *stathouder des keyzers over veel heeren landen*. Duidelijk is dat Willem niet zomaar een Henegouwse graaf in Holland was, maar een zwaargewicht op het Europese toneel.

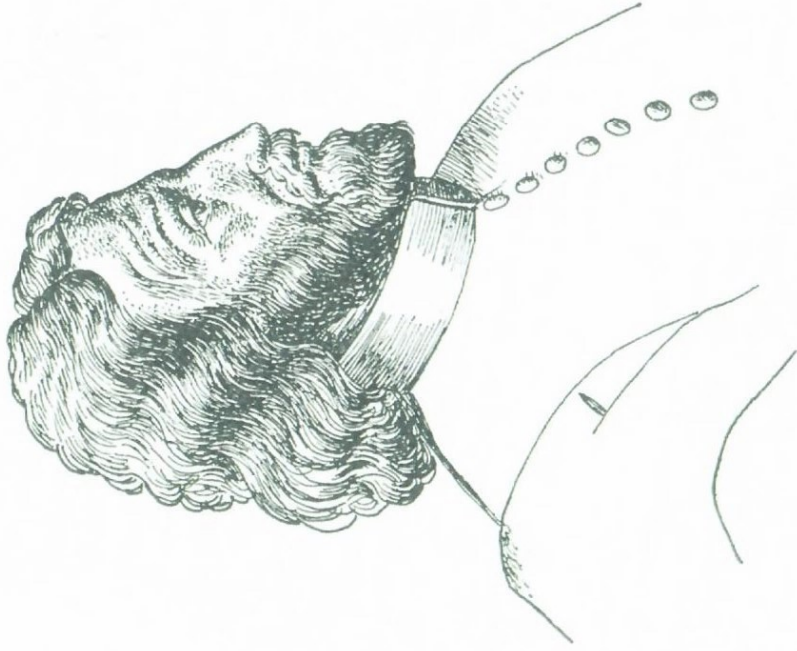
Geleidelijk ontptopte Willem zich dan ook als de ideale bemiddelaar in de kleine en grote conflicten van de Europese politiek. In 1324 plukte hij de eerste vruchten van zijn diplomatie, toen hij zijn dochter Margaretha uithuwelijkte aan Lodewijk de Beter. Bij de inzegening daarvan, in 'de edele stad Keulen' op 26 februari waren, volgens de kroniek van de Egmondse geschiedschrijver Willem Procurator 'haast oneindig veel aanwezigen'. Die konden zien dat op dezelfde dag, in de marge van de supergroten der aarde, Willems dochter Johanna trouwde met Willem van Gulik, 'een jongeman te prijzen om zijn goede karakter zowel als om zijn uiterlijk'. Daarmee verankerde graaf Willem III, zijn positie in de Nederrijnse regio. Maar in 1328 kwamen alle lijnen samen. Op 17 januari van dat jaar verwierf schoonzoon Lodewijk de keizerstitel, acht dagen later trouwde een andere dochter — Philippa — met de Engelse koning Edward III en op 29 mei werd zijn zwager Filips in Reims gekroond tot koning van Frankrijk. Tussen deze grootmachten spon Willem III zijn politieke web.

In Holland en Zeeland merkten de onderdanen niet veel van hun graaf. Toch daalde er een zekere rust over de gewesten na de woelingen van de laatste jaren van Floris V en de beide Jannen. Maar waar de mensen hun conflicten bijlegden, woedde de natuur. In de jaren 1315-16 teisterden slagregens en misoogsten het land en maakte een epidemie talloze slachtoffers onder de bevolking en onder de veestapel. Daarna volgden echter jaren van herstel, waarin de graafschappen Holland en Zeeland opnieuw gestalte kregen. Door het ontstaan van een dicht net van stedelijke en regionale markten ontstond een levendige markteconomie, waar heel het graafschap baat bij had.

Graaf Willem III speelde een centrale rol op het Europese politieke toneel. Dit maakte zijn dochters tot gewilde bruiden. Hier is afgebeeld hoe Engelse gezanten komen vragen om de hand van Philippa als bruid voor koning Edward III. Miniatuur in de Bresslauer Froissart. (Universiteitsbibliotheek, Wroclaw)

Toen in 1317 oom Gwijde, bisschop van Utrecht, na een kortstondig ziekbed (een *haestliker znuite*) was overleden, kwam er niet opnieuw een krachtige telg uit het huis van Avesnes op de bisschopszetel. Willem gaf de voorkeur aan een volgzame man uit de kringen van de hogere adel. Nu kon hij de gebieden van Amstelland en Woerden definitief bij Holland voegen. In 1322 dankte hij aan de bemiddeling van Willem van Gulik de belening met het Land van Heusden door de Brabantse hertog. Dit was de voorbode van de eigenlijke verwerving van dit gebied in 1356. De toekomstige Gulikse graaf kreeg overigens ook zijn beloning: hij mocht een kleine twee jaar later Willems dochter Johanna trouwen.

Jan van Beaumont (ca. 1288-1356), een jongere broer van graaf Willem III, zoals omstreeks 1550 afgebeeld door de wapenkoning van Karel V, Jacques de Boucq, in diens *Receuil d' Arras*. (Bibliothèque Municipale, Arras)

Het grootste succes was echter dat eindelijk het al ruim anderhalve eeuw slepende conflict over Zeeland bewester Schelde werd bijgelegd. In maart 1323 sloten de graven van Vlaanderen en van Holland in Parijs een akkoord, waarbij de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers afstand deed van zijn aanspraken op de Zeeuwse gebieden ten zuiden van de Oosterschelde. Willem zag op zijn beurt af van theoretische claims op enkele Vlaamse gebieden ten oosten van de Schelde die als Rijksvlaanderen worden aangeduid.

In ditzelfde jaar stak Willem Procurator in zijn *Chronicon* de loftrumpet van graaf Willem, maar met een ondertoon van kritiek, als hij zegt dat deze als 'een opvallend eervol man de landen onder zijn heerschappij, begiftigd met het geschenk van rust en vrede, als het ware enkel met de grootheid van zijn naam roept. Immers zijn eigen land richt zich op nederige gehoorzaamheid aan de zeer vaak afwezige graaf, net alsof hij altijd aanwezig was'. En even verderop doet hij nog duidelijker een oproep; 'Laat dus graaf Willem ... ook eens een bezoek afleggen in het meer vruchtbare Holland, niet altijd kijkend naar Henegouwen met zijn bloementoof'. Voor het overige roemde hij de graaf als de bevorderaar van rust en vrede en de personificatie van grootheid en nederigheid tegelijk.

Op de Friezen maakte dit echter geen blijvende indruk. De ingezetenen van Westergo hadden inderdaad in 1310 de grafelijke rechten erkend, maar juist in 1323 sloten verte-

genwoordigers van de Friese landen een verbond tegen buitenlandse vorsten. Daartoe rekenden zij ook weer graaf Willem III. Ondanks provocaties over en weer, bezweken de Friezen in 1328 voor de druk en 'verplichtten de boden van de Friezen zich met eden van trouw voor hun hele gemeenschap om Willem getrouw bij te staan', aldus de Procurator. Naarmate de jaren vorderden werd het anti-Hollandse sentiment opnieuw sterker. Misschien moeten we zelfs eerder van een anti-Henegouws element spreken. In elk geval hadden vermaningen van keizer Lodewijk de Beier aan het adres van de Friezen eerder een averechts effect.

Overigens was het evenmin zo dat heel Holland en Zeeland onder direct gezag van de Henegouwer stonden. Allerlei belangrijke edelen hadden hun eigen 'heerlijkheden' als kleine staaties in de staat. Eén man had zelfs een heel fors deel van de graafschappen in bezit. Dat was Willem's broer Jan van Beaumont. Naast uitgebreide bezittingen in Henegouwen werd Jan heer van uiteen liggende gebieden in Holland en Zeeland: van Tholen tot Texel, van Beverwijk en Wijk aan Zee tot Gouda en Schoonhoven. Al die bezittingen leverden hem regelmatig een goede maaltijd op, of – in het Frans – een bon repas. Geen wonder dat aan de Vlist, tussen Gouda en Schoonhoven, een dorpje van die naam ligt: Boenrepas.

Jan was misschien wel vaker in Holland en Zeeland dan zijn broer. Als ridder zonder vrees of blaam vervulde hij trouw de taken die hij te vervullen kreeg als uitvoeisel van de grote politiek die Willem bedreef. Toen Willem na 1328 ziekelijk werd en nauwelijks meer een stap zette buiten Valenciennes, waar hij in een sfeer van ridderlijke pracht en praal gezanten ontving en uitzond, was Jan zijn rechterhand. Hij werd steeds meer een soort 'schaduwgraaf' die tot zijn overlijden in 1356 als de steun en toeverlaat voor volgende graven functioneerde. Ook al was Willem dan weinig in zijn noordelijke graafschappen, toch profiteerden deze van zijn stabiele bestuur. Sterker nog, juist door dat de graaf vooral in het zuiden resideerde, was het nodig het bestuur te reorganiseren en strakker te controleren. Daarbij was de hulp van broer Jan onmisbaar, maar kregen ook telgen van jonge adellijke geslachten een kans. De Van Polanen's en de Van Duvenvoordes grepen hun kans om als steunpilaren van het gezag een sociale sprong te maken. En als het al nodig was om persoonlijk in te grijpen, deed Willem III dat steeds consequent en rechtvaardig. Met gevoel voor de belangen van het gewone volk. Met minachting voor ambtenaren die hun taken verwaarloosden. Met oog voor de problemen zoals die bijvoorbeeld waren ontstaan na een grote overstroming die in 1314 alle kustgebieden teisterde.

De vorste der princen had al bij zijn dood op 8 juni 1357 de bijnaam 'de Goede', zoals blijkt uit het lofdicht dat de

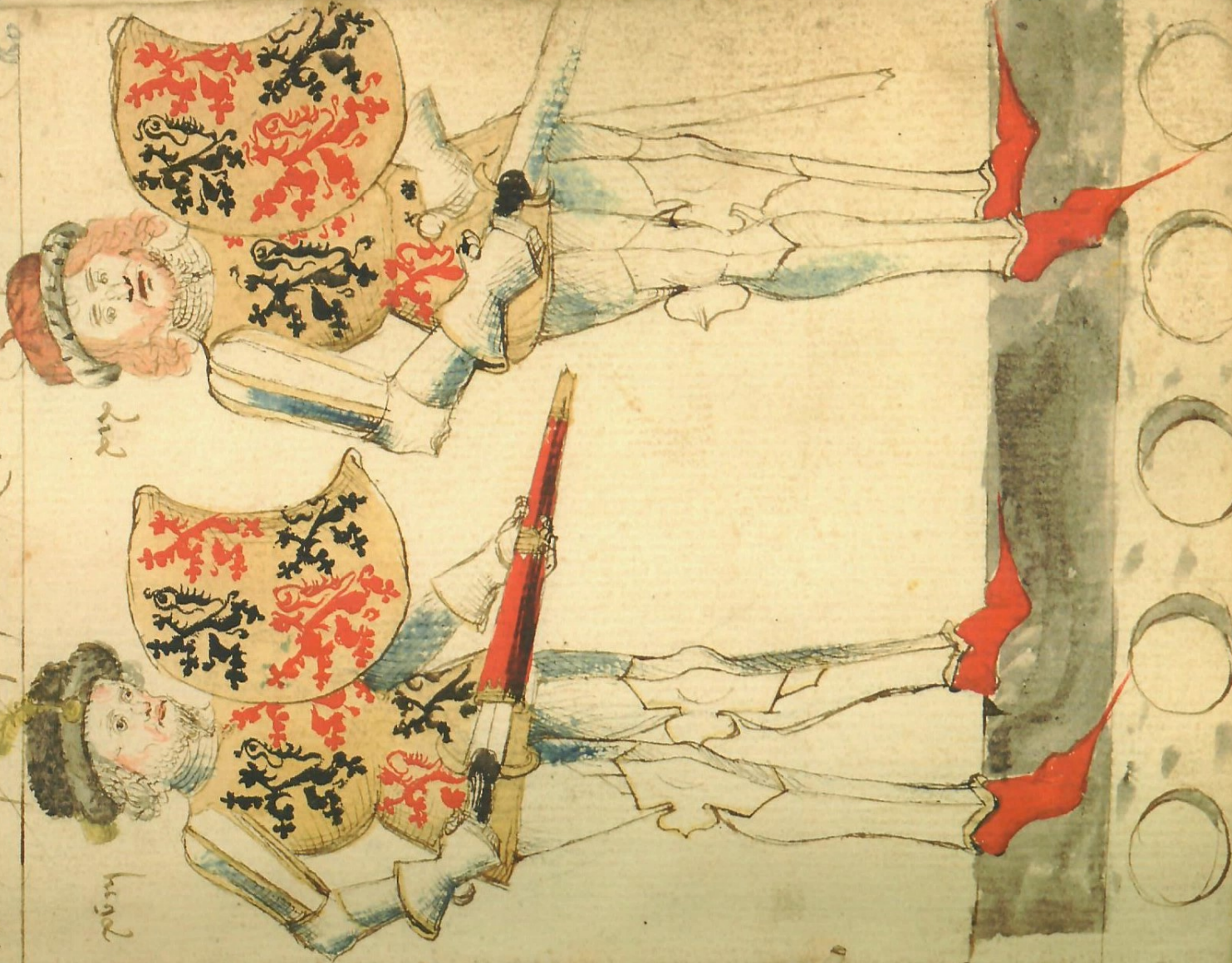
Willem III en de kwade baljuw. De spreekwoordelijke rechtvaardigheid van Willem III was een geliefkoosd thema, dat vooral populair werd door het verhaal van zijn bestraffing van een corrupte baljuw van Zuidholland en diens rol bij de diefstal van een koe. Vanaf zijn ziekbed gaf de graaf bevel de baljuw te onthoofden. Schilderij eerste helft 17de eeuw, kopie naar Simon Hendrixz. (Rijksmuseum, Amsterdam).

De Onze Lieve Vrouwekerk van Halle, ten zuiden van Brussel, had een bijzondere band met het geslacht der Avesnes. Toen in het midden van de veertiende eeuw een nieuw kerkgebouw verrees, kreeg graaf Willem 'de Goede' een bescheiden ereplaatsje als gebeeldhouwde figuur in een zwikvulling van een zijkapel. (OLV kerk, Halle)

Henegouwse dichter Jean de Condé kort na Willems overlijden maakte voor de *hoin conte Willaume*. Zeker in Valenciennes, waar hij begraven werd, gedacht men hem als zodanig. Ook in de ereredes van Duitse en Nederlandse herauten, waaronder de beroemde heraut Gelre, klinkt de waardering voor de graaf door. Johannes de Beke besloot zijn beschrijving van Willems bevind eveneens met een lofrede op het eerlijke bestuur dat 33 jaar had geduurd. En hij besloot: *Dese prince was zeghelic in stride, gheprijs in tornoye, vrome in tafelronde ende sundertinghe ghesellic in gheselscape*. Deze waardering lijkt vooral ingegeven door de kwaliteiten van de vorst, maar is voor een deel te verklaren vanuit de onrust waarin zijn graafschappen verzeild raakten onder zijn zoon en opvolger Willem IV. Die had wel de moed, maar niet de tact van zijn vader geërfd. En wat dat betekende, zou men spoedig merken.

Wilhelm son vnsf Johana
Wilhelm son vnsf Johana

De graven Willem III en Willem IV in het wapenboek dat de Gelderse heraut Hendrik van Heessel omstreeks 1456 vervaardigde. (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen)

Dits ghode gheset dullen we dier va opan
 sonner sijn dier vandenich van in ten hofpans
 wonsen doren in dier sonen herren
 in dierren nabijgher maghet die rouwlijckeliken
 polpans sonen van dierren dierren dierren
 dierren van dierren dierren dierren

In hiet dierren dierren dierren dierren
 met dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren

WILLEM III.

Dit dullen sonen dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren

Die dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren
 dierren dierren dierren dierren dierren

WILLEM IV.

De graven Willem III en Willem IV (Stadhuis, Haarlem)